

4

„Mától másképp lesz, emberek.
Ismét egész a Csonkatemplom,
fogadja fázó lelketek.
Majális lesz a Tóció-parton:
sörözve örvendeztetek.
Korzó a büszke Piac utca,
és a sintelen tereket
hat villamos újból befutja,
szélesre tárja kapuit
a nagyerdei lacikonyha.

A Délibáb megérkezik
indóházi csarnokokba,
ott várja követségeket.
Másképp lesz mától, emberek.”

Nemes Nagy Ágnes–Lengyel Balázs

ERDÉLYI ÚT (II)

1956. augusztus–szeptember

Kolozsvár. Találkozás Kelemen Lajossal. Augusztus 28., kedd

Azt mondták, nyolcvanéves, és rengeteg történetet tud, pletykát, adomát a múltból. Pocakos, joviális öregurat vártam, egy megelevenedett Mikszáth-képet, a jubileum korából, s jött helyette egy szikár, inas, Áprily-féle tanáralak, olyan kemény, hogy még a nyolc évtized se kezdte ki. Csak ahogy beszél, ahogy mindenről minden eszébe jut, látni, hogy mégis kikezdte már az öregség. Szidja a székelyeket, hogy nyakasok, egykettő megharaguszna egymásra, s aztán elmesél magáról egy-két történetet (a vissza nem adott Puskin-kötetről szólót például), s kitűnik, őt is hasonló fából faragták. Ágnes meg is jegyzi: a visszahúzódaibaiban, a görcseiben rokon Áprilyval. Konzervatív ember, annak mondja magát, s a román augusztus 23-t, a kiugrás napját, az áruulás napjának nevezi. Lásd: Áprily: – Én már ’45 után tudtam, hogy vége, nem írok többet.

Előtte az íróasztalon az 1600-as évekből való vármegyei jegyzőkönyvek, naphosszat olvassa a nehezen betűzhető latin kézírást, hogy egy tisztí névtár majd megszülethesen belőle. Ó, kutatói alázat! – Én persze már azt nem érem meg – mondja. Bethlen Miklósról sok mindent tud, amit én is tudok, még másnap is megfog, hogy egy levelére figyelmeztessen, amit idén adtak ki először. Ő huszonöt éve olvasta. Sajnos a huszti szerelemről nem maradt fenn anekdota. XIV. Lajos levele sincs meg. Elmondja: Beth-

len Miklós levéltára még a múlt század második felében megvolt. Egy szénapadláson rágták az egerek a nemtörődöm utódok jóvoltából. Ez-az még napvilágra is került belőle, de a régi történészek csak okiratokat gyűjtöttek, s hagyták a magánleveleket pusztulni. Az öregúr persze folyton kalandozik, ez-az eszébe jut, kicsit összefüggéstelenül. Elmondja, hogy Rhédey Ferenc unitárius lengyeleket telepített le Huszt alá, ott fagyoskodtak egy telet pajtában, míg le nem jutottak Kolozsvárra. Ott aztán nyáron lekaszáta őket a pestis. Rákóczi György is, amikor két hordó arannyal elindult a lengyel koronáért, az unitáriusokban bízott, tán a kiküldött kortesei is unitáriusok voltak, de hát ilyen a magyar szerencse: a lengyelek épp akkor üldözték ki őket. Még egy jó történet az utolsó iktári Bethlenről. Homoszexuális volt a törvényes apja, s ezért orvoságul hozzáadták Erdély legszebb leányát. De hát a gyerek mégiscsak a háziiorvostól való. Gögös nagyúr, aki birtokadományokat adott ilyenképpen: Mi iktári Bethlen (talán Domokos), a fejedelmi ház utolsó törvényes leszármazottja... – Kelemen Lajos beszél, beszél, elmondja, hogy 240 lej nyugdíja van, pedig mi mindent csinált, ingyen, szenvedélyből. Közben mentegetőzik: keveset írt életében. Bizony nagyon keveset. Valami félig befejezett és ma már kiadhatatlan Kolozsvár-történet, s még egy monográfia, de az is így-úgy. S most már nem is fog többet írni, nincs kedve, ereje. Pedig olyan dolgokat tud, amelyeket senki kívülről, okiratokról, levelekről beszél, amelyek '45-ben megsemmisültek. Tragikus történész, aki maga nem akar történelemmé lenni, vagy legalábbis humuszává a történetírás történetének.

Egy kislány üvegekben, papírokból közben macskaeleséget hoz neki; leteszi a régi jegyzőkönyvek mellé. Hét macskája van (Kálnoky Lacika!)*, magában él velük. Húst ő nem eszik, csak a macskák. Hívjuk vacsorázni, olyan kvázi rekompenzálásként, de kitér. Nem is erőltetem, büszke, hajthatatlan. Most már úgyis felkel a napja: ezer lej nyugdíjat szavazott meg neki a román minisztertanács. „Tán még meg is érem, hogy folyósítják!” Kikísér a folyósóra, s vele jön egy történészársa, Sebestyén, Nagy Miklós szerint a legjobb heraldikus Erdélyben. Vékony, nyakigláb öregember, kisfiús, zavart, igyekvő modorral. Suttogva kérdezi a Petőfi-köri eseményeket. El kell mondanom, részletesen. A két szegény, kopott öreg felragyog. – „Talán ott már hajnalodik.” Nekik is, nekünk is gyenge kis hajnalodás.

Aztán búcsúzás, megható, hogy a reménységet látják bennünk, s úgy szorongatják a kezünket – s megyünk vacsorázni, pakolni. Szerda már a tordai úté. De előbb, fél tizenkettőkor indul az autóbusz, még meghallgatjuk Kelemen Lajos Kolozsvár-vezetését: a templomon kezdi. Odaáll botjával s nyolcvan évével a gót bejárat szűkülő ívei alá, s magyaráz. Ez a lételeme. Miért nem tudott legalább egy guide-et írni belőle? Kolozsvár latin alapítású – tudjuk. Aztán Szent István alatt volt egy ispán, úgy hívták, Miklas, úgy becézték, emlegették, Klazs – ebből lett Kolozs – a nyelvészek lelke rajta. Aztán az Anjou-korban a város vásárjogot kapott. Viszonzásul, hálából a királyi kegyre kezdik a polgárok építeni a templomot. Jó nagyra méretezik, magasan fönn a falakon látszik, melyik az Anjou-rész. Aztán azóta is, ahogy lenni szokás, egyre építik. A bejáratnál, fönn, Zsigmond címere, a német-római császárság kétfejű sasának csak a lábai, a törzset, fejet meg a boltozat egy kövét (aszimmetrikus a kapubolt) kifelejtette a mester. Vagy helyesebben kihagyta, mert utolsó percben még eszébe jutott, hogy a templomvédőszent Szent Mihály, másutt kell még oda beszorítania. Tán elég a magyaroknak a császári karmok. S abból csakugyan kijutott. A három ivre tervezett kapu kétives,

* Az ötvenes években körünkben híresek voltak Kálnoky László macskái.

el kellett hagyni a harmadikat, másként nem lett volna hely a kórushoz vezető lépcsőre. Így improvizáltak az építők. A templom mégis nagyszerű, óriási, csak a minuciózus és pazar barokk berendezés nyomasztó. De tán jobb lenne valami gót utánzat? Vagy szokványos modern szemét? A templom körül csupa XV. századi ház. Csak a boltívek támpilléreit faragták le a modern irodák, üzletek. A plébániaépület üzlethelyiségéről csak a minap faragták le a torony-oldalkápolnát építő Mátyás kori plébános címerét és monogramját. Rá, a plébánosra különben haragudott Mátyás (s hogy a plébános a várossal összerúgta a patkót, el is mozdította), mert gyanakodott, hogy a plébános V. László tanácsosai közt részes Hunyadi László halálában. – Ilyen történetekkel van tele az öregúr. Élvezet hallgatni, de felét se lehet megjegyezni. Borzasztó jó hallgatni, kultúrhistoria és politika nagyszerű keveredése. Ha öregem és más fajtában, egy történész Szent Antal. Végigvezet még sebtében a Bocskai szülőházán, ebben állt Heltai Gáspár nyomdája, s aztán be Mátyás szülőházába. De előbb a Bocskai-házban ott a Bocskai-cimerben jobb felől a magyar címer, s bal felén a székelyek címere: Nap és Hold, a magyaroké: gerendáról fölröppenő sasmadár, és a szászoké: a hét város. Szóval a Mátyás-szülőház háromrészes, egy régebbi középkori ablakkerettel, s kétfelől két reneszánsz. Valami szász polgáré lehetett, szemközt a városkapuval (az utcaszűkület ma is kiadja a kapu helyét), kihez a Szilágyságból utazva (a török elől mehetett Szilágyi Erzsébet oda) útban megszállt a gyereket váró asszony. Mátyás csak uralkodása vége felé gondolt a hely megörökítésére. – De hiába magyarázza Kelemen Lajos, hogy a lépcsőház kiskapujában évszám is volt: 1477 ilyenképpen (ha össze nem zavarom) 1411, s hogy Kós Károly restaurálása idején tűnt el az évszám kapustul – szaladnunk kell a tordai autóbuszhoz. S már jó iramban át is vágunk a téren a 2-es buszig, ami persze nem jön. Nem jön. Az óramutató meg közelít a félhez, úgyhogy én a csomaggal előreszaladok, hátha még a buszt (a tordait) meg tudom kapni. Futás a Ratáig a rekkenő melegben, majd kiszakad a tüdőm, lábam se bírja, mire elérem. Éppen beszállás van. Csak lerogyok az útszéli kőre, és lesem Ágnest, aki maga is kifulladásra jön percek múlva. Beszállunk, odabent – minden ablak zárva – tarthatatlan a meleg, dől rólunk az izzadság. Egy kis szurtos öregasszony mellett szorongok, ő még az unokáját is az ölében tartja, s beszél, beszél előre, egy falubelivel. Annak vagy három hete ütötték agyon a fiát, baltával, mert összetévesztették. „Még be se dobták szegényt az Aranyosba – mondja az anya. – Otthagyták. Mert a pénzzel várták Stefán bácsit. De az csak másnap jött. A fiam meg este elindult, hogy átnéz a lányhoz, azt el is akarta venni szegény, s hozzá is adták volna – s közben bekukkantott a mérleghez, hogy van-e pénz.” Az autóbusz hörög, kapaszkodik fel a Feleki tetőre. Micsoda nagy város Kolozsvár! Sárgán dereng közepén a templom. „Aztán kettőt elfogtak közülük, de a harmadik csak bujkált. Meg is mondták a milicisták a feleségének: megszenvedtetik vele, de még a menyecskével is azt, amit miatta szenvednek. Ez volt szombaton. Éjszaka ki is ment valaki a faluból az erdőbe. Azt vasárnap délre már jelentkezett is az ember. – Mi lesz vele? Felkötik? – Bár kötnék fel! Nem lenne itt annyi gazember. De csak huszonöt évet kap. És tudja: nem tudok sírni. Nem tudok. Csak megmeredtem, amikor hallottam, az újjam mind megmeredt. De könny semmi. Pedig az jobb lenne...”

„Megölik itt egymást az emberek tíz lejért” – így a másik asszony. Nem is mondtam el a történetet Ágnesnek, ne izgassa, milyen itt a közbiztonság.

Közben mégiscsak befutunk Tordára. Rekkenő a hőség, s már múltóban az ebédidő, sietni kell a megadott címekre, hátha lepihennek. Benyitunk Balogh Elekékhez, a hetvenes éveit taposó férfi éppen mosogat, a felesége ülve törülget, fel se áll az üdvözlé-

sünkre. Nyilván elnehezedett már. Mindez egy üvegverandán (milyen csendes, nyugodt zuga lehetett ez a háznak, az ebéd utáni pihenésnek vagy a délutáni kártyapartik idején), hol még két család főz kívülük, s ki-be járnak az idegenek. Sietve megyünk tovább a Budapestről avizált Annus nénihez. Zsúfolt konyhán át surranunk be, itt is hárman főznek, s még sose veszekedtek évek hosszú sora alatt. Annus néni furcsa, nagy orrú öregasszony, kopasztott csirkefej – túljár ő is a hetvenen. A kis szobában gyenge izlésű vidéki úri osztály silány eleganciájának keserves romjai. Két csináltatott faágy, de már nem stílus, kopott plüsterítővel, a nagy, tán önémet utánzatú kredenc elfoglalja a fél szobát, középpüth ebédlőasztal rozszant székekkel. Éppen ebédelnek. Annus néni eltűnik, s pár perc múlva hozza a vacsoráját, csirkehúst tökfőzeléssel. Sírnivaló elfogadni, de nem lehet visszautasítani. Eszünk a tökből, egy falatkát a csirkéből, bár elszorul a torkunk. Közben a néni mesél, őszre tán Budapesten lesz, háromszor is beadta a kérvényt a kiköltözésre. Kis szőlőjét eladta, úgylis ellopta a borát az udvarban lakó milicista vagy tán tanácsdolgozó. S ezellen nem tehet semmit. Hajdan övé volt a ház, ma nyolc család lakja, s megférnek, még dicséri is a lakókat. Megrendítő, mekkora türelem és megbocsátás lehet benne. S mit élhetett át, míg éveket élt ebben az ideiglenes nyomorbárka-szobában. A múltból csak a vendégszeretete maradt meg, a természetes meleg mosoly, amivel kínál, ami mögött érezni az igazi melegséget. Maga mosogat persze, majd ránk is, pedig nincs annyi ereje, hogy félkopasz fején a haját megmossa.

Szomorúságunkat egy tükrös, elegáns cukrászdában (csoda, hogy Tordán ilyen találni) kakaóval, kávéval csillapítjuk. Hányszor adta már vissza lelki egyensúlyunk egy jó csésze fekete! Üldögélünk, lapokat irunk, várjuk, hogy csillapodjon a hőség. Négy óra után felkerekedünk, megnézzük a XIV–XV. századi gót templomot (tán benne tartották a tordai országgyűléseket), egy kisfiú vezet, nem tud semmit se mondani, a toronyba nem lehet felmenni, a papné kamrája van alul, számba vesszük a lekvárral, uborkával teli piros-zöldes üvegeket. Szép faragott kövek, boltívek mindenütt, de romló, omló állapotban, két szép gót ajtó befalazva. A templomból átmegyünk a fejedelmi házba – régen itt zárt folyosó vezetett –, ez most múzeum. Szép középkori ház reneszánsz ablakkeretekkel, erkéllyel. Belül őskori, római, avar kori leletek, pár emlék a „vajdák” korából, torockói szoba, szép régi empire bútorok – s aztán a Román Népköztársaság öt éves terve. Kimegyünk az erkélyre, innen nézhetett le Bethlen Gábor. Kihúzom a kulcsot az erkélyajtó zárából – még régi kulcs.

Délután öt óra van, most már csakugyan nekivágunk a hasadékhöz vezető útnak. Nagy porfelhő alatt kanyarog ki Tordából. Mert hát gyárváros lett ez is. Por, bűz, piszok. Nincs rondább, természet-, szépségellenesebb, mint egy gyárvidék. Szegény József Attila, hogy ezt szeretnie kellett. Kierünk a mezőre, roppant, végeláthatatlan aszott legelő. Schol egy fa, csak megyünk, megyünk mindig szembe a nappal, s a mező egyre emelkedik. Messze a láthatár szélén kékes árnyékú hegyek, s vonulatukban tényleg egy hasadék, mintha ott kiharapták volna a hegy húsát, éppen fölötte áll a nap, s mintha csak neki készült volna: benne akar lenyugodni. Jó kétórai kemény gyakorlás után lábunk előtt váratlanul leszakad a part, üde zöld völgy nyílik, sziklák, fenyők, alpesi tájban alpesi menedékház a szakadék kapujában. Holtfáradtan s enyhén reszkető izmokkal még a déli futástól, megérkeztünk.

A kabanás vagy másképpen gondnok fogad, s be is ül hozzánk a szobába beszélgetni. Csak egy férfi lesz még kívülünk magában, mert nincs megesküdve a nővel – mondja –, akivel jött. A férfi később be is nyit, mikor már lámpát oltottunk a szobában, persze

a nővel együtt, köszönésünkre, kecmergésünkre riadtan kihátrálnak. Majd beszélnek akkor a gondnokkal. Nem, nem maradnak itt. Úgy látszik, tényleg nincsenek megesküdvé. – Szóval betelepedik hozzánk a gondnok, fecseg mindenről, árakat kérdez, ránk tukmál valami bort, mert teljesíteni kell a tervet. Furcsán beszél magyarul, rosszul érteni, de a családjával is magyarul beszél. Nagy síelő, sziklamászó – úgy látszik, zsidó sportember. Ritka fajta. Másnapra kialusszuk a fáradtságot – csak így-úgy, mert hajnalban egy százlábú (mindegyik lábán patkó volt) indult útnak a cementpadlójú kabanából – s indulunk mi is a szakadékba. A lábam, az alsó lábszáram izmai ugyan remegnek még, de Ágnes meglepően friss. Azt remélem, kis séta lesz csak, de megyünk, egyre megyünk a kis ösvényen a meredek sziklafalak közt. Lent a Hesnát patak susztorog. A szakadék hűvös, vékony füst a levegőben a pára. Az út függő drótkötél hidakon kel át egyik partról a másikra, a hid leng a lépések alatt, a korhadt deszkák itt-ott hiányzanak, kínos az átkelés. Mondják, a környékbeli nép csapatostul megy rá a hidakra, s ringatózik. Ezt még az acélsodrony se bírja, se a vasbeton. De ő az isteni nép. Kell neki kultúr! – Hó-rukk, lengetik a hidat, hó-rukk, hogy szakad a deszka, s egyszer úgy leesnek tíz méter magasból, le a sziklára, a patakba, mit se számít. Rossz volt a mérnök, mondják majd. – A sziklafal tetején egyszerre madarak rebbennek fel, s eveznek vadmadár módra a levegőben. Sólymok – mondjuk Mészöly Miklóstra gondolva, de miért vannak csapatosan? S miért keringnek, mint a varjak, csak kissé magasabban? Végül is, azt hiszem, csókák. Kérdeztük, mi lehet, azt mondja valaki: ritka fajta golyák, mert az is lakja a szakadék környékét. Hát így kérdezzessen az ember, egyébként lehet, hogy tényleg van itt fekete golya is. Mi nem láttuk.

Különben minden van itt, ősember baltája, népvándorlás kori lelet, lelőtt német repülőgép, s igen, itt van, itt áll még a két malom, amit Jókai leír, Ágnes hosszan meséli a történetet, hogy menti át Áron bá Manassé menyasszonyát a két molnár segítségével a magyarirtó románok közt, s hogy szórakoztatja a mit sem sejtő lányt Áron bá a barlangban a különböző hangot adó cseppkövek megkondításával. S aztán egyszerre el-sírja magát, s a barlang szájában ott áll diadalmasan, halálból menekülten Manassé. Furcsa érzés, mintha ugyanabban a barlangban mászkáltunk volna mi is (más nem lehetett, ha volt, legföljebb a szemben lévő).

Aztán kiültünk, s napoztunk valami kis sziklateraszon, félmeztelenül. Mert az ilyen gondtalan elnyújtózás a napon mégiscsak a legnagyobb az egészben.

Az ebédet a kabanás tizenegy éves kislánya szolgálja föl, koraérett gyerek, csak a nagyujját áztatja bele a levesbe, s jogos bizalmatlansággal behajtja minden étel árát. Szeretném látni, hogy Dezsőke* így dolgozzék a tizenegy évével! Úgy három óra felé megjön a kabanás (közben megjárta Tordát), rekkenő a meleg, nem lehet visszaindulnunk. Pedig ha az autóbust el akarjuk érni, kellene. Kimegyek a menedékház elé, sétálok a napon, még itt is, a hűvös mélységben is kábító, fullasztó a forróság. A kabanás beül hát hozzánk, sörrrel kínál, pletykálni akar. Mi hogy van nálunk, elmesélteti a Petőfi-kör dolgát, Rákosi bukását, láthatóan felvidul. Mesél ő is, mi történt vele nemrég. Jöttek egy autóval milicisták, leitták magukat, lármáztak. Aztán mennek el. Megnézi a szobájuk, hát hiányzik két pokróc. Szalad hamar az autohoz, még éppen elkapja őket, s nagy szerényen megszólal, hogy tévedésből nem pakolták-e el? Erre szóváltás, fenyegetőzés, az egyik elkapja az ingét a nyaka alatt: – Majd én elintézem magát! A kabanást elönti a vér, megcsavarja a milicista kezét, hogy megroppan. – Nem hagyom

* Unokaöcsém.

a pokrócot, gondoltam – mondja –, az istennek se hagyom! Közben már a turisták mind összeszaladtak a kiáltozásra s a dulakodás láttán, kezdtek magukat kövekkel felfegyverezni. – Csak azért sem hagyom, így a kabanás, ha addig élek is. S közben az dobolt a dobhártyámon: – Nem, van egy lányom, még azt fel kell neveljem! – A pokróc az államé! kiáltja, azért én felelek! Mire a milicisták: mi meg itt mindenért felelünk.

Vége a milicisták vezetője megembereli magát, vigyázt vezényel, kipakoltatja a hátizsákokat, persze hogy ott virít a két okkersárga pokróc. Visszahajítják, s elrobognak. – S most már csak a kissé hihetetlen befejezés jön: az egyik turista rábeszélésére jegyzőkönyvet vesz föl az esetről, s két-három hét múlva azzal jön ki hozzá autón egy főmilicista: Legyen nyugodt, egy hét múlva már egy se lesz a múltkoriak közül a milícia tagja. – A másik történet, amit elmond, valahol a Déli-Kárpátok havasai közt játszódik. Elhagyott, félreeső menedékházban. Egy nap beállít négy kitűnően felszerelt turista. Félreeső szobát kérnek, négyen együtt. Kéri a bulletinokat, rendben van minden, még szakszervezeti igazolványuk is van. Az egyik valamelyik fizetéskor leejti a pénztárcáját, kis pisztoly van benne. Furcsa. Megy a szobájuk felé, különös, folyamatos kattogás, mintha morzézna. Jön a milícia: – A környéken ejtőernyőket találtak, van-e valaki gyanús? – Minden rendben, nincsen. Aztán egy nap megáll a szobájuk előtt, kétségtelen, hogy morzézna. Megreccsen a padló, elszalad, de utánalőnek. Rázárja a családjára az ajtót, kiugrik az ablakon, fut vagy tizenöt kilométert a milíciához. Azok három autóval jönnek ki. Tűzharc, három milicista elesik, két ejtőernyőst elfognak, kettő elmenekül. Így a történet. Érdekes, ahogy meséli, szegényli, hogy feladta őket, s mentetözik előttünk, nem tehetett mást. Valószínűleg valamikor lelkes híve lehetett a román népi államnak, de ma már magában mást gondol. Még a mese közben is forgatja a köpönyegét, hol ide áll, hol oda. Azt hiszem, lényegében csak az üzlet érdekli. Búcsúzásul még lefényképez, szabadkozunk, nem tudjuk viszonzni. Mindjárt üzletet ajánl, kicsit borsos ajánlat ugyan, küldjünk neki a fényképek fejében fényképpapírt huszonnyolc forintért. Belemegyünk, akkor előáll a masinával. A másik kabanás, a gyilkos-tói szintén levett bennünket. Ajánlgattam a papírt viszonzásul, de elutasította. Azért se fogadott el pénzt, hogy bevitt saját motorbiciklijén az autóbuszig. A brassói lakását ajánlgatta, hogy szálljunk ott. S most egy furcsa megjegyzés kívánkozik ide: az magyar volt.

Persze ez így könnyelműség. De már Ágnes is pedzta a témát: itt a zsidóság olyan külön nemzetiségféle. (Hogy ebben mi is hibásak vagyunk, az valószínű.) Sajnálom, hogy H. Vera betegsége miatt nem lehattunk együtt velük, a gyerekkori barátság (mit barátság, évekig tartó gyerekszerelem) talán elmondatta volna velük az ő őszinte véleményüket. Hiszen Verát a magyarok rúgták ki az egyetemről, apját lelőtték Marosvásárhelyt vagonirozás közben, anyját elgázosították, maga is megjárta Mauthausent. Amikor bajban volt, nem segítettem rajta. Rossz lelkiismerettel nem segíthetem: ő Marosvásárhelyt volt, én a Drávánál katonaként. Tavasszal, már 1945 nyarán, mikor fenn volt Budapesten, valami ilyet pötytyentett el: – Tudod, az is baj volt, hogy te magyar vagy. – Nyugodtan írhatok erről, hiszen családomon keresztül ismerem mind a magyar középosztályt, mind a zsidó értelmiség életét. Mauthausen réme mindenképpen megbillenti a józan mérlegelést. Így jöhet létre egy olyan fajra nem tekintő betyárpaktum, melyben mindenki részt vehet, akinek van oka félni valamiféle másfajta rendezéstől, s akinek gyomra éppen ezért mindent megemész, amit csak beletömnék.

Államunk vezetői cserbenhagyták az egész erdélyi magyarságot, mondhatjuk az összes határokon kívüli magyarságot – s ezt elsősorban az entellektüel vezetőknek kell

felronni, Rákositól, Révaitól a káderekig, mert a munkások és parasztok a maguk szűk körén csakugyan nem látnak túl, nem tudják, mi az, Kolozsvár, Nagyenyed, nem is tudják tán, mi az a magyar állameszme – míg ők kultúrájuknál fogva tudták, s mégis eladták, ledöfték. Az ő parancsukra nem beszélünk tíz év óta Erdélyről – iszonyatos. Szekfű azt mondja: Moháctól és a török megszállásból származik a legtöbb mai bajunk. De Trianon egy új Moháccsal felér, önkéntes elfogadása mit hozhat még a magyarságra? „A Román Népköztársaságban minden dolgozó egyenlő” – a szintiszta magyar község előtt románul hirdeti a tábla. Hazulról tudjuk, hogy az ilyesmi mit jelent, ha magyarul szól, s itt pedig mi más, mint a nemzetiségi elnyomás szemérmetlen takarója?

De vissza, vissza Tordára. A beszélgetésben jócskán eltelt az idő, öt óra után indulunk vissza. A nap ereje is gyöngült közben, a lábam is jobb már. Persze azért jó kis út ez még így is. A nap hál' isten hátulról süt, nem mindig szembe, mint jövet, s mi pedig egyre ereszkedünk. Megy is jól a dolog, csak nehéz a kézi csomag, húzza a karomat. No de ki kell bírni, nincs másként. Hét után érkezünk be Tordára, le az autóbushoz, végig a rettenetes poros községen. Autóbusz persze nincs már. Megpróbálunk teherautót fogni a benzinkútnál. Végre egy alkalmasnak látszik, s integet, hogy menjünk előre. S csakugyan ott áll a milícia pár lépésre az orrunk előtt, s igazoltatja a kocsikat. Megyünk, megyünk előre (persze az ember ilyenkor honnan tudja, hogy melyik utat válassza egy útelágazásnál?), de végül csak utolér a kocsi, felvesznek. Olajos gerendán üldögélünk hát, magunk alá gyűrve a kocsi belső gumijait. Az autó minduntalan megáll, már hatan-heten vagyunk rajta, végül egy biciklis is felkéredzik, leszálláskor az egyik buzgó paraszt bele is lép a bicikliküllőkbe. Rá se ránt, hogy kárt tesz benne. Ilyen ez az „újfajta raj”. Kopár, enyhén dombos tájon futunk végig, az országút kifogástalan, még mi építettük. Lassan ránk esteledik. Aztán egyszerre megállunk, kiszáll a sofőr, torokhangon kiabálnak. Végül mindenki kiszáll, csak Ágnes marad a vezetőfülkében, ellenőrzés előtt állunk, s nekünk gyalog kell átmenni rajta, nehogy a sofőrt megbüntessék. Egy kanyar után aztán megvár szépen. Este fél tízre érünk Kolozsvárra. Gyönyörű, ahogy a Feleki tetővel kiragyog lámpák ezreivel a város. A meleg estében hunyorog a fény, mint a nyári csillagok. Az autó a főtérig hoz be, holtfáradtak vagyunk, beesünk a szállóba, van szobánk (most az is fenyegetett, hogy esetleg nincsen), a port, piszkot, izzadságot boldogan zuhanyozzuk le. Nagyszerű ez a civilizáció és a civilizálatlanság váltakozása. Luxusba (szerény higiénébe, mondjuk inkább) érkezni, a természetből, a balkáni körülményekkel vívott harcból. A szegény ember azért is szerencsétlen, mert nem ismeri az életformaváltást. Rajta marad az izzadság, a piszok, s ugyanolyan várja másnap. Még enni sincs erőnk, zuhany után, vacsora nélkül nyúlunk el a ruganyos ágyban. A többit Ágnes írja. S most látom, ő is a zuhannal kezdte. Lám, milyen fontos.

Augusztus 30., csütörtök

Folytatom a Torda után történeteket. A teherautós kalandozás után nagyon jólesett a meleg zuhany. „Jólesett” – ez kevés. Megújulás, reneszánsz. Ódát a meleg zuhanyhoz! A szobánk most második emeleti, kétágyas. Milyen puha tud lenni az ágy! Hogy szeretek aludni! S mindig, nem csak most. A halálban is vigasztaló számomra, hogy ott is valamiféle elnyújtózásról van szó, az is csak ágy. Somnis, soror mortis.* No erről

* Az álom a halál nővére.

ennyit. Reggel persze megint átcsomagolok, kb. hatodszor, de nem utoljára. Megyünk Nagy Miklósékhoz búcsúzni. Csak Lili van otthon, meg a gyerekek. Paradicsombefőzés. Akadályozzuk egy félórát – aztán haza. Az esőkabátügyet elintéztük. Végbúcsú a Siestától, a zuhanytól. Taxival a repülőirodához. A repülőtéren mindent maga cipel, mér az ember, az autóbuszba maga rakja be a csomagjait. S így végig. A busz ócska tragacs, reszketünk, hogy a rongyos párnázata poloskás. A repülőtéren. Kis faház előtt szép nagy, ezüst gép. Izgulok, először repülök. Amikor beszállunk, furcsa nekem, hogy a gép orra annyira égnek áll. Mint egy ivó tyúk csőre. Indulás. Némi igen kényelmetlen imbolygás, puha szökdelés, s emelkedünk. Fent a levegő vasszilárd. Igaza van Balásznak: jobb, mint egy lejtőn futó teherautó. Az tud félelmes lenni, ez olyan valószínűtlen, hogy teljesen biztonságos. Lent a táj: kopár dombok. A Mezőség. Különbösen is csupa forró pára, alig látni az augusztusi vad napfény ködétől. Egy folyó tükröz a szemünkbe, mint óra alatt a rossz diák. Zegzugos, mint egy földre szegezett villám. A Maros. Húsz perc alatt érünk Marosvásárhelyre. Nem is hiszem.

A kolozsvári busz ehhez képest Rolls-Royce. Olyan, mint egy levitézlett, tenyérnyi cirkuszkocsi. Egymás fején ülünk. Az utak? No erről még szó lesz. Minden utat mi építettünk – Balázs szerint még Árpád apánk –, s mi is javítottuk '42-ben. Azóta úgy van. (Ezt különben románok is állandóan beszélnek.)

Vásárhely. Szép, tiszta – viszonylag. (Kolozsvárnál tisztább benyomást tesz.) Finom kis paloták a tágas, hosszú főtéren, virág, park. Szállodakeresés. Baksissal sincs szoba. Jöjjünk vissza három után. Ebéd. Szomorú, nagy kocsmá. Indulás a rokonokhoz.

Itt sajnos megakad a ceruzám. Mert egyetlen dolog az embernek a rokonairól írni – s annyi rosszat kellene írnom. Nem bocsátották meg sem Kaffkának, sem Németh Lászlónak, talán még Thomas Mann-nak sem ezt a szükségszerű indiszkréciót – hogy elég jó példákat hozzak.

„Am aki írni akar, szükség, hogy nagyra kacsintson.” (Ez nem Ovidius, hanem most születtem kínomban. Hexameteres közmondás – majd elcsütöm mint latin klasszikust.)

Persze csak a család nem bocsátotta meg. De épp elég az. Én már annyit veszekedtem a családommal. S különben is lelki válságban vagyok. Kezdem megérteni az általam eddig „jobbaldali”-nak nevezett Magyarországot. Vagy legalábbis többet értek belőle, mint eddig. Erre Erdély igen alkalmas, mások a színárnyalatok, a minőségek. Kezdek abban is bizonyos értékmegőrzést látni stb. Bonyolult. Öregszem.

S ma oly félelmes kompromittálódása annak, amit valaha „baloldal”-nak hittem!

De a család – az más. Nagynéném férje, T. S. – no, ide sosem akarok visszajutni. Pedig szerencsétlenek nagyon. Kitelepítettek, kulákok. A hátsó udvar egy szem szobája előtt Káci* áll sok-sok virág közt (ezt ők ültetik, hogy elfedjék a sivárságot). (...) Őszintén, gyerekesen kedves velünk. Följajánlja, hogy szobát szerez – de a szállót sikerül elintézni, csak vacsorára jövünk vissza.

T. S. magas, erős, mahagóniból faragták, elég durva kézzel. Túlságosan is szívélyes, feszélyező a szívessége. Állandóan beszél, elmondja az életét, s minden résztörténetből az derül ki, hogy ő lángész. Életemben nem hallottam ennyi hengegést egyvégtében. Őt baltával sem lehet agyonütni. Ő kifog a román komcsin, a zsidón (folyton zsidózik), tőle tanul fél Románia, bucaresti egyetemi tanárt oktat arra, hogy hogyan kell a fát száritani. De könyvelni is tud, ért a kantinevezetéshez, és mintakertészetet rendez be. Még disznót nevelni is jobban tud mindenkinél. De a kultúra is szívügye, oktat minket,

* N. N. Á. unokahúga.

hogy jól figyeljük meg „az erdélyi lelkiséget, mert az fontos”, s amikor nem ismerem meg a dohányvirágot (már vagy hat növényt felismertem a kis kertjében), jóságosan mondja: Hát ne légy olyan kis számár, lányom. Az igazi magyar írók: Nyirő és – jellemzően – Wass „József”. Mondjuk, hogy ő „Albert”-re gondol. Ja persze, Wass Albert, az a kedvencem. Nem firtatjuk, hogy mit olvasott tőle. (Tamási-ügy, „mi magyarok”)* Persze ezeknek is vélt nyílassága a rokonszenves.

Mit lehet tenni vele? A negyvenes évek elején napi ezer pengőt keresett. Elhiszem, hogy a jég hátán is megél, elhiszem, hogy sziklából is pénzt facsar. Vallásos. Az egész család. És verszomjas. Biblia és zsidóirtás. Ő az „igazi magyar”, a mélymagyar vagy amit akartok.

Hát ezért kell remeteségbe vonulni. Inkább felkötöm magam, mint hogy ilyen „jó magyar ember” legyek. De a másik oldal – arra kár is szót vesztegetni. Hiába mondaná Cipi,** hogy ezek álproblémák, hát persze hogy nem lehet sehova „csatlakozni”. Könnyű neki, az ő arisztokrata búbjával. De nagyon nehéz ilyen magányosan élni. Az az öt vagy tíz barát, és semmi kibontakozás, még remény se. Ennek a „polgári koncepció”-nak (milyen nevetséges név, címke) aztán nincs egy félholdnyi talaja sem nálunk. No, elég, elég. Nagyon sokat elmélkedem. Ez naplójegyzet. S beszélek szomorú számárságokat.

Cica nem volt otthon – furcsa. Csak sejtjük az okát. – A másik család. Nem olyan riasztó a képlet, szelidebbek, civilizáltabbak. Kellemes, zavartalan délutánt töltöttünk velük. Különös húsz év után viszontlátni embereket. Egy pincében laknak (szintén kulákok), anya, házaspár, két felnőtt lánygyerek. Talán abban a két kislányban van valami. Ildi volt csak otthon (barna macskaképű, hozzám hasonló pofacsontok), rajzolni akar, Balázs magyarázott neki egy sort, Gauguin-t, Cézanne-t, Picassót. Talán majd az ifjúság... – kész nevetség, hogy máris itt tartunk.

Feldúltak a rokonaim. Mennyi szerencsétlenség. S mennyi reménytelen értetlenség.

De Marosvásárhelyen van a Teleki-téka is.

Augusztus 31., péntek

Poloskairtó-szagú szobánkból kikeveregve szép kis cukrászdára lelünk. Kávé, kávé! S föl a dombra, a téka épületéhez. Beszereztünk egy példányt az *Utunkból*, ugyanaz a megvásárolt alja írás, mint nálunk, csak még rosszabb. Nyoma sincs benne semmi enyhülésnek. Leltünk azonban benne egy cikket, Farczady Jenő, a Bolyai-könyvtár igazgatója írta az általa fölfedezett nyelvemlékről. Érdekes. Őt keressük. (A Teleki- és Bolyai-könyvtár, illetve -múzeum egy épületben van, régi boltíves Teleki-palotában.) Meg is találjuk. Egyedül ül, nyitott ajtó mellett, vékony, ősz-kopasz, puha kis arcú ember, nagy, okos szürke szemmel. Mint egy görnyedt, tudós kisfiú. Bemutatkozunk. Baláznak van egyfajta modorárnyalata, idegenekkel olykor a félszegségig halk, udvari-as. Nyújtja a hosszú nyakát, mint egy kamasz, hosszú kezével zavartan fogja az asztal szélét. Itt éppen ennek a – teljesen szándéktalan – „fellépés”-nek azonnal sikere van. (Balázs olykor parasztsihederekkel és portásokkal is így beszél – ott kisebb eredménnyel.) A tudós a „nyelvemlék” szóra paripaként kapja fel a fejét, tartózkodásán átüt a ragyogás, nyitja a Wertheim-szekrényt, mutogat, magyaráz. Van benne ugyan-

* Lásd az utolsó mondatot.

** Ottlik Géza.

abból a suta eleganciából, ami Balázusra is olyan jellemző. (Őzek, bivalyborjak eleganciája.) Egészen átmelegszik, amint a Bibliát forgatja (1350-beli, rideg-gót betűkkel, legalább tíz évig másolhatta az ismeretlen szerzetes), magyarázza a gyönyörű kézírás titkait, az iniciálékat, a „hús” és a „szőr” oldalakat, a rövidítéseket, hibajavítást. Mikor átszámozta az oldalakat, magyar bejegyzést talált egy helyt; másutt meg szómagyarázatot. Ez kb. 1420-ból való. Fékezi magát: „Nem mondom, hogy elsőrendű nyelvemlék, de mégis hét-nyolc összefüggő sor, kétségtelenül régibb, mint a Jókai-kódex!” Egyetlen kikötése van: „Bocsássanak meg, nem engedhetem, hogy a szöveget lemásolják.” Eszünkben sincs. Játszik velünk: ki kell találnunk a szavakat. Nagy mesterség! S ha kiolvastuk: ugyan mit is jelenthet? Fotokópiák. Szómagyarázatok, latin–magyar egybevetés. Ő Szabó Attilával (mint mondják, a legjobb ómagyar nyelvész itt) állt össze a megfejtésre. Készül a kiadvány. Életének talán a tetején ismertük meg Farczádyt. Számomra az ő szájával beszél ezentúl a középkori magyar nyelv – bár ez igazságtalanság. (Horváth János bácsi!)

Tehát ilyenek a *Marosvásárhelyi Sorok és Glosszák a Koncz-kódexben*. (Ő nevezte el így – egy nyelvemlék keresztelése!) Talán még fogom tanítani is. Hátravan a Bolyai-múzeum (néhány szoba Bolyai-émlék, kettejük koponyája, a híres levél: „...egy új világot teremtettem”, jó pletykák, örültség, vadházasság stb.). Kicsi szekrény régiségtár és a Bolyai-könyvtár. Ez voltaképp a volt református gimnázium könyvtára. Sok unicum, incunabulum. Török szerelmes versek, héber imakönyv. Mindenütt vezet bennünket. Egyre oldottabb beszélgetés. Sor kerül – persze! – a Petőfi-körre. Politika.

Francia jegyzéket mutat, Párizs. Mit lehet írni egy tudósnak, mit nem. Egyre fiatalabb és egyre kulturáltabb. Annyira hozzánk melegszik, hogy a Teleki-tékába is átvisz, s az ottani kollégájának mint „nagyon kedves ismerőseit” mutat be. Megint érzem az erdélyi szívességet, a bölcs ravaszság és naivitás együttesét. („Erdélyi bölcs ravaszság” – egyik legnagyobb élmény, amikor a közhelyek vagy okos ősmegfogalmazások újra élménnyé válnak. Igen, érzek az erdélyiekben valami naivat, talán a hangsúlyuk is teszi, az az édes, éneklős, gyermekes, a gátlástalan kebelre ölelés – inkább, mint bármely más magyar vidéken. De ravaszok, de bölcsék, de üzletemberek. Székelyek, örmények, vállalkozók, lopósak. Sose hittem, hogy magyarok is érhetnek üzlethez – egy-két ellenszenves kivételtől eltekintve. Ők értenek – és mégis tisztességesek, nagyjából. Lőrincz Amália apjára gondolok, Szabó Istvánra stb.)

De ott se tesz le bennünket Farczády (Szabó Dezső-név különben, ő is tudja), visz, kalauzol tovább. Nem is említettem egyik gyönyörű kedvencét, egy első kiadású Ballassát; Rímay-válogatás, e kiadásból egyetlen. Hasonló értékű van még egy. Csepp, tenyérbe illő könyv, a sorokat egybetördelték, mégis láthatóan bibliofil törekvésű kiállítás. Olyan a tapintása, mintha csupa szerelmes vers volna benne – pedig ezek az istenesek. „*Te szegfűszeg, te rózsafa*” – nem; „*Bocsásd meg Úristen...*”.

A téka. Két emelet magas terem, Teleki Sámuel, az alapító tervezte. Fehér, barna, arany. Ragyogás, rend, világosság. Empire. A könyvek kecses drótháló mögött. Farczády Kazinczyt idézi: „...*hogya a vidám csenésnek eleje vétessék.*” Mert persze Kazinczy is járt itt és „*sikongott*”. Sikonghatott. A habsburgiánus Erdélyből talán ez a legjobb. Az alapító: akár Goethe (legalábbis a képe után). Elmélkedés és borotváltság. Civilizáció. És vad könyvszenvedély. A Szent István-rend nagykeresztje a nyakában, kancellári megalkuvások a füle mögött – de ezt a könyvtárt mégis ide vásárolta össze. Nagyon diplomata. (A képéről anekdota: a fejesek ítélete szerint minek kell egy gróf képét mutogatni? Vegyék le. Nem lehet, egy szekrény teljes oldala a kép. Akkor takarják le.

Letakarják. A képet alig látja meg a látogató, a hatalmas fehér lepedő mindenkinek szemét szúr. Végül mégis „leleplezik”.)

És mennyi minden! Farczádyt is jegyezni kéne. A Piranesi-metszetek. A címerek, arcképek (Teleki Mihály, Bethlen Gábor), az alapító felesége, Bethlen Zsuzsanna mellszobra. „Okos nő volt – dicséri a tudós –, ő is gyűjtött.” Az ásványok, Teleki Sámuel fiának a notesza. A rongyszőnyeg, amit röstellnek, de az állam nem ad mást. A másik múzeumigazgató. Fiatalember, kispap volt Rómában, a Collegium Germanicumban. (Olyan vörös selyemruhás, sok lif-langos, amilyet sokat láttunk odakint, szép, piros kalapban.) Dicséri, kiváló latinista. A kézzel festett térképek. Az ex librisek. A színes madártani albumok. Ez ember lapozza-lapozza őket, káprázik a sok tolltól-szintől, végül föl száll az egész könyv, madárraj, repülő dzsungel, apokalipszis. A padló. Különleges mintájú, sötétsárga fényű, mint a havasi málna-méz. Óriási, pohos porcelánkályhák, fehérek. (Be szép is ez az erdélyi empire! Még egy ilyen erős stílusélményem volt... bár ez sem igaz, volt vagy öt.)

Farczádytól úgy válunk el, mintha a XIV. századból a XVIII. századig kiharaptunk volna egy hatalmas darabot a történelemből. (S hozzá melleleg a maiból is egy falatot. *Pour la bonne bouche* – ahogy nagyanyám mondogatta.)

Beolvastunk egy Vergiliusba meg egy Horatiusba is. (Teleki Sámuel kedvencei. Ezeket valóban olvasta.) „*Ne quis patriam exul, se quoque fugit.*” Ez nemcsak a pátriára, hanem az időbeli menekülésre is áll: „Hazádból száműzve, magadtól nem menekülhetsz.” (Nem jó ez a fordítás. Más az eredeti. Még rájövök, hogy a latin csakugyan tömör.)

Most már mehetünk a Gyilkos-tóra.

Szeptember 1., szombat

Előző este még T. S.-nél voltunk; szerényebb volt talán egy hajszállal. Reggel találka Kácival, megmutatja nekünk a Kultúrpalotát. Ez az, amiért családom rajong. Én kevésbé. 1900-ban készült székelyesbe oltott szecesszió. Kőrösfői–Kriesch-freskók, üvegablakok. (Cica: „Azért olyan gyönyörű, ahogy Emese ringatja a kis Csabát!”) Pazarnak pazar, nagy luxussal van megcsinálva, és az a szép, tulipános, kopjafás, turulmadaras népiség! Azok a „népi motívumok”! (Ferenczy!)*

Káci kikísér a vonathoz. Hosszú rázkódás. Ununk már vonaton ülni. Két érdekes útítárs: egy Kovács nevű brassói: technikus, rosszul beszél már magyarul (hangsúly), de magyarnak nevezi magát, s többször tudomásunkra hozza, hogy katolikus. (Magyar vallás a katolikus, református, unitárius – német: evangélikus – görög katolikus, görögkeleti: román.) A másik református magyar – fiatal tanár. Egy éve tanít mindössze. Történelem szakos. Nagyon szeretne valami magyar történelmet, mert azt ő sose tanulta, s csak gyanakszik, hogy másképp volt minden, mint ahogy neki előadták a főiskolán. Heckenast könyvét említi, mondjuk, hogy milyen – azt mondja, ő még azt is szívesen látná, hiszen itt semmilyen sincsen. Óvatosan tapogatózik politikailag. Rokonszenves, vékony, barna fiú, szinte tanítványom lehetne. Össze is gyönyörödünk a pedagógián, mondja, hogy most fog koedukációs osztályban tanítani először – ezt itt mint újdonságot hozzák most. Esmecseré ekörül.

Kovácsból halljuk Márton Áron esetét (csíksomlyai búcsú, vasvillás székelyek). Elmondják az alapvicceket is: pol és mil; temesvári gyufa.

Visszakanyarodom egy percre a marosvásárhelyi kultúrpalotához. Nem említettem

* Valószínűleg Ferenczy Béni negatív véleményére való utalás.

ott a felső traktusban lévő képkiállítás. Sok-sok mai szemét, múlt századi román festők – s néhány remek kép. Egy Paál László-erdő, Réti-intérieur s egy gyönyörű Keresztlevél Ferenczytól. Balázs egyik legnagyobb élménye az úton, majd ő ír róla. Vitázunk a nőalak pátozán. Engem egy cseppet zavar. (Fölemelt karral, hátrahajolva zokog; balladai siratóasszony; megrendítő, de mintha túl éles kontrasztban volna a kép a paraszt nyugalmával, súlyos melankóliájával. A táj: csodás zöldek, béke, Nagybánya.) – Van a kiállításon egy kis Munkácsy, nem jelentős, nehezen kivehető, sötét táj – néhány Lotz-édesség. Ez utóbbi kettőt még ismeri a család; Káci büszkén említette őket. (Jób.)

Érkezés Gyergyószentmiklóstra, már láttunk kis, csúcsos székely hegyeket. Maga Szentmiklós pucér, szomorú kisváros, a hegyek hátrébb tolódtak. A kopáros felföldön aratják a zabot. Kinos kocszás, szálloda. Már beadjuk a bulletint, amikor Balázs csodás szerencséjével fog egy jeepet, ami hajlandó minket fölvenni a Gyilkos-tóhoz. Valóban csodás, mert a buszjegyet másnap hajnali ötkor adják csak ki reggel kilencre, s vasárnap is lesz, tehát kiránduló tömeg. A jeep: pártautó, három román, alig beszélünk, az egyik, mikor azt mondom: Erdély – vadul csodálkozik: Erdély, mi az? Különböző előzékenyek, mint általában ezek a fura proli-olaszok, akik a románok. Mindig becsapnak, lenyúznak, de tudnak kedvesek is lenni.

Az út. Nyavalyatorés. 1900 méterre felfutó pocsék-rossz szerpentin. Aztán lefut ezer méterre. Még rosszabb. A sofőr úgy hajt, mint egy néger vagy egy tízéves gyerek, akinek fogalma sincs életveszélyről. Korlát: semmi. Ötven perc alatt tesszük meg az utat.

A tó. A kocsiból látjuk. Félelmetes; kiálló korhadt fatörzsek. A vize fekete.

A telep. Csinos havasi villák, a Békás-patak, fenyő, fenyő, fenyő. Svájc, Magas-Tátra, de annak is a szebb része. Szédülünk a rohanástól, zúg a fülünk, a levegő „harapni friss”. Balázs el szállásért. Alkony. Sétálók a fehér utakon. S akkor a megafon. Úgy rezzenek össze, mint akit pofon vertek. Könny jön dühömben a szemembe. Operettzene, a bukaresti rádió bömböl. Aztán felolvasás. Iszonyú, iszonyú ez a gépi zaj. S itt! Ez államformánk egyik legsúlyosabb bűne. A gondolkodás, a magány megbecstelenítése, merénylet a természet és a kultúra ellen.

Menekülés a felső kabanába. 1200 méter, 45 fokos szögben fut az út. Tüdőkiköpés. S ott is: megafon. – Mégis megéjszakázunk ott. A reggel gyönyörű, piros sziklafalak, a lombos fa ritkaság. Cohárd, Oltárkő. Ilyen hegyi élményem nem volt még.

Megjegyzések Vásárhelyhez

Furcsa dolog a család, megcsokolgatnak, megölelgetnek, rokonként, érzem sörte bajszuk karcolását az államon. Mindezt azért, mert valaki, aki kinőtt közülük, s akiről semmi többet nem tudnak, mint hogy „Jolánka és Miska” lánya, a feleségem. Az érzelmi szál legföljebb annyi közöttünk, hogy ők látták Ágneszt még gyerekkorában. Ágnes viaskodik velük, s igyekszik őket szívébe fogadni, szégyenkezik miattuk, s haragszik rájuk. Mindez persze kicsit fölösleges. (Könnyen beszélek, pedig olykor bennem is mint egy tenger hullámmzik, verdes a családom miatti indulat.) De ez más. T. S. és családja reménytelen eset. Nincs, semmilyen vonatkozásban sincs kultúrészükségletük. Hiába a vér, egy világ választ el bennünket. Több közülük van bárkihez, aki a kulturálódás előtt áll még, mint hozzá, aki tökéletesen immunizálva van. Félelmes ez a vidéki középosztály. Az egész tespedt, önelégült életforma. Aki közülük jön, azért ugrik olyan magasra, mert rettenetes mélyről érkezik, nem szociálisan, de lelkiileg. S mint Adynak, Kaffkának, Babitsnak, csak ellenük lehet útja.

T. S. megnyomorított ember, internálták, hat éve deportálták. Egy lukban lakik feleségével, lányával s unokájával, se konyha, se WC. Még jó, hogy van odabent vízve-

zeték. Éveken keresztül segédmunkás volt 200-300 lejért. Más ember belepusztult volna, de ő glóriát fon magára ebből is. Vesztetre megemlítem, hogy az ember esztét nem vehetik el, s hogy értelmes ember mindenütt (ha lelki adottsága megvan rá) megtalálhatja magát. Van erre egypár jól bevált katonatörténetem. (Az ember végül is „lemezeket” gyárt magának, s ha nincs jobb, belőlük él. A saját magunk által meggyártott, ellesett történet, anekdota végül is személyi tulajdonunk. Csak az az ember gyanús, aki mindig másokról mesél anekdotát, vagy más anekdotáját meséli.) Szóval T. S. átveszi tőlem a szót, s három órát beszél saját magáról, az eszes embert agyon se lehet ütni ürügyön.

– Most úgy van az, Balázskám, helyesen mondod, mert hogy voltam én, kérlek? Ide kerültünk, egy pajtába, s még dolgozni se lehetett. Úgy éltünk hat hónapig összetett kézzel a vásárhelyiek kenyéréen. Aztán, csak jó sokára, be lehetett kéredzni segédmunkásnak. No megyek a fatelepre, fás voltam én, s rakom gróf Bethlennel a deszkát. Rakjuk, csak rakjuk. De látom ám, hogy a szárítóból csak nedvesen jön ki a fa. Odanéz egyszer az igazgató, mondom neki: Igazgató elvtárs, nem lesz ebből baj? – Már mi lenne? Hogy nedvesebb a fa, több benne a százalék, mint a törvény engedi. – S indulok is arrébb. No az igazgató utánam. – Az elvtárs ért hozzá? Jobban tudná? – Így lettem aztán segédmunkásként a szárító vezetője. Berendezkedtem, megcsináltam a szárítási táblázatokat. Aszerint szárítanak ma egész Romániában. Jött hozzám valami egyetemi professzor a növendékeivel, nem tetszett neki valami, csak legyintettem. Én a fa szagáról, egyetlen szimattal tudtam már, hogy áll a szárítás...

Aztán disznópásztor lett, azóta is úgy nevelik a disznót, majd négyszáz holdon zöldségtermelő, kantinkönyvelő, de az egész országból jönnek hozzá tanulni, közmondás lett: Menjen el, elvtárs, T. S.-hez Vásárhelyre, vagy tudja azt csinálni, ahogy ő, vagy visszamegy a régi munkahelyére! És így tovább, nem érdemes megörökíteni. Egész este, hattól tizenegyig beszélt, a végkimerülésig. S hogy velünk mi van, egy kérdés eszébe nem jutott. Legföljebb kinyilatkoztatta: Nyirő jobb író, mint Tamási. S tiltakozásunkra: Lehet, hogy ti másként hiszitek, de mi magyarok másként tudjuk. Mi magyarok! Lesütött szemmel ültünk.

Imre Flóra

DÉJÀ VU

egy szárnyatört arkangyal itt
ha emlékeznél is hiába
a múlt megőrzi tárgyait
kevert rétegek nincs datálva

honnét ez a leküzdhetetlen
ismerős belső reszketés
hogy vergődött a két kezemben
honnét szomorú szeme néz